

EFTALIYLAR DAVLATINING VUJUDDA KELISHI VA BU DAVLATNING O'RTA OSIYODAGI YIRIK SALTANATGA AYLANISHI

Srojeva Gulbahor Vahobovna

Osiyo Xalqaro Universiteti

Tarix va filologiya kafedrasi o'qituvchisi

gulbahorsrojeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15079061>

Annotatsiya. Eftaliylar haqida ilk tarixiy manbalar Xitoy yilnomalarida uchraydi. Ushbu manbalarga ko'ra, ular dastlab Sirdaryo va Amudaryo oralig'ida yashagan, ko'chmanchi turmush tarzini kechirgan qabilalar bo'lgan. Keyinchalik ular janubga siljib, Xuroson va Shimoliy Hindiston hududlariga yetib borishgan.

Eftaliylarning kelib chiqishi haqida turli taxminlar mavjud. Ba'zi tarixchilar ularni turkiy xalqlar qatoriga kiritishsa, boshqalar ularning kelib chiqishini turkiy, eroniy va boshqa ko'chmanchi qabilalar aralashmasi deb hisoblaydi. Ular dastlab hozirgi O'zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston hududlarida yashagan bo'lib, V asrda kuchayib, janubga harakat qilganlar.

Kalit so'zlar: "Ak Xunlar davlati" Sirdaryo va Amudaryo Xitoy, Sosoniylar va Gupta.

THE EMERGENCE OF THE EPHthalITE STATE AND ITS TRANSFORMATION INTO A MAJOR KINGDOM IN CENTRAL ASIA

Abstract. The first historical sources about the Ephthalites are found in Chinese chronicles. According to these sources, they were originally nomadic tribes living between the Syr Darya and Amu Darya rivers. Later, they moved south, reaching the territories of Khorasan and Northern India.

There are various assumptions about the origin of the Ephthalites. Some historians include them among the Turkic peoples, while others consider their origin to be a mixture of Turkic, Iranian and other nomadic tribes. They originally lived in the territories of present-day Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan, and in the 5th century they gained strength and moved south.

Keywords: "Ak Hun state" Syr Darya and Amu Darya China, Sassanids and Guptas.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ГОСУДАРСТВА ЭФТАЛИТОВ И ЕГО ПРЕВРАЩЕНИЕ В КРУПНОЕ ЦАРСТВО В СРЕДНЕЙ АЗИИ

Аннотация. Первые исторические источники об эфталитах появляются в китайских летописях. Согласно этим источникам, изначально это были племена, проживавшие между реками Сырдарья и Амударья и ведущие кочевой образ жизни. Позже они двинулись на юг, достигнув районов Хорасана и Северной Индии.

Существуют различные предположения о происхождении эфталитов. Некоторые историки относят их к тюркским народам, в то время как другие полагают, что они произошли от смеси тюркских, иранских и других кочевых племен. Первоначально они проживали на территориях современных Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана, а в V веке усилились и двинулись на юг.

Ключевые слова: «Государство Ак-Хунов», Сырдарья и Амударья, Китай, Сасаниды и Гупты.

Eftaliylar davlati (yoki "Ak Xunlar davlati") V–VI asrlarda Markaziy Osiyo, Xuroson, Afg'oniston va Hindiston hududlarida hukm surgan yirik ko'chmanchi davlatlardan biri bo'lib, ularning asosiy qismi turkiy va eftalit qabilalaridan iborat edi. Ushbu davlat o'z davrida qudratli harbiy kuchga ega bo'lib, Sosoniylar va Gupta imperiyasi kabi yirik davlatlar bilan raqobat qilgan.

Eftaliylar haqida tarixiy manbalarda turli qarashlar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar ularni turkiy xalqlar qatoriga kiritisa, boshqalari ularning kelib chiqishini irqiy jihatdan turli qabilalar aralashmasi deb hisoblaydi. Ular dastlab Sirdaryo va Amudaryo oralig'ida yashagan bo'lib, V asrda janubga siljib, hozirgi O'zbekiston, Tojikiston, Afg'oniston va Pokiston hududlarida o'z hukmronligini o'rnatgan.

Eftaliylar davlatining eng qudratli hukmdori Toroman (V asr oxiri – VI asr boshi) bo'lib, u Hindiston shimoliy hududlarini bosib olib, Gupta imperiyasiga katta zarba bergan. Keyinchalik uning vorisi Mixirakula ham Hindiston shimolida hukmronlik qilib, buddaviylarga nisbatan qattiq siyosat yuritgan.

Eftaliylar davrida:

- **Savdo-sotiq va madaniyat rivojlandi.** Buyuk Ipak yo'li orqali savdo aloqalari kengaydi.
- **Harbiy qudrat oshdi.** Ular o'z davrining eng kuchli suvoriy armiyalaridan biriga ega edi.
- **Xitoy, Sosoniylar va Gupta imperiyasi bilan diplomatik munosabatlar o'rnatildi.**

VI asrning ikkinchi yarmida Eftaliylar davlati zaiflashdi. 557-yilda Sosoniy shohi Xusrav I Anushirvon va Turk xoqonligi qo'shinlari Eftaliylarni tor-mor etib, ularning hududlarini bo'lib oldi. Shundan so'ng, eftaliy qabilalarining bir qismi turkiy qavmlarga qo'shilib ketdi, ba'zilari esa Hindiston tomon ko'chdi.

Eftaliylar davlati Markaziy Osiyo va Hindiston tarixida muhim o'rin tutgan.

Ular nafaqat harbiy jihatdan kuchli davlat bo'lgan, balki savdo, madaniyat va diplomatiyada ham katta ta'sir ko'rsatgan. Ularning qudrati qisqa muddat davom etgan bo'lsa-da, ularning izlari keyingi turkiy va fors davlatlarida ko'rinib turadi.

Eftaliylar davlati (yoki "Ak Xunlar") V–VI asrlarda Markaziy Osiyo, Xuroson, Afg'oniston va Hindiston hududlarida hukmronlik qilgan yirik ko'chmanchi imperiyalardan biri hisoblanadi. Ushbu davlat o'zining qudratli harbiy kuchi, strategik savdo yo'llarini nazorat qilishi hamda o'ziga xos madaniyati bilan tarixda muhim o'rin tutgan. Eftaliylar Sosoniylar, Gupta imperiyasi va Turk xoqonligi kabi yirik davlatlar bilan munosabatda bo'lib, ba'zida ular bilan ittifoqlar tuzgan, ba'zan esa keskin harbiy to'qnashuvlarga kirishgan. Ularning kelib chiqishi, davlat tuzilishi va inqirozi hali ham tarixchilar o'rtasida qizg'in bahs mavzusi bo'lib kelmoqda.

Eftaliylar haqida ilk tarixiy manbalar Xitoy yilnomalarida uchraydi. Ushbu manbalarga ko'ra, ular dastlab Sirdaryo va Amudaryo oralig'ida yashagan, ko'chmanchi turmush tarzini kechirgan qabilalar bo'lgan. Keyinchalik ular janubga siljib, Xuroson va Shimoliy Hindiston hududlariga yetib borishgan.

Eftaliylarning kelib chiqishi haqida turli taxminlar mavjud. Ba'zi tarixchilar ularni turkiy xalqlar qatoriga kiritishsa, boshqalar ularning kelib chiqishini turkiy, eroniy va boshqa ko'chmanchi qabilalar aralashmasi deb hisoblaydi. Ular dastlab hozirgi O'zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston hududlarida yashagan bo'lib, V asrda kuchayib, janubga harakat qilganlar.

Arxeologik topilmalar va yozma manbalarga qaraganda, eftaliylar harbiy jihatdan juda rivojlangan bo'lib, otliq qo'shinlarining harakatchanligi va jangovar taktikalari bilan ajralib turgan. Ularning hukmronligi ostidagi hududlar Buyuk Ipak yo'lining muhim qismida joylashgan bo'lib, bu ularga iqtisodiy jihatdan ham katta kuch-qudrat bergan.

Eftaliylar davlati o'zining eng qudratli davriga V asrning oxiri va VI asr boshlarida erishdi. Bu davrda ular Hindiston shimoliy hududlarini zabt etib, Gupta imperiyasiga katta zarba berishdi. Eftaliylarning eng nufuzli hukmdorlaridan biri Toroman bo'lib, u Hindiston shimolidagi hududlarni bosib olib, o'z ta'sirini kuchaytirgan. Uning vorisi Mixirakula esa buddaviylarga qarshi qattiq siyosat yuritib, katta harbiy yurishlarni amalga oshirgan.

Eftaliylarning qudrati quyidagi omillar bilan bog'liq edi:

Eftaliylar Buyuk Ipak yo'li ustida joylashganligi sababli ulkan savdo imperiyasini shakllantirishga muvaffaq bo'lishdi. Ular orqali Xitoy, Hindiston, Fors va Vizantiya o'rtasida faol savdo aloqalari olib borilgan. Ayniqsa, ipak, ziravorlar, qimmatbaho toshlar va metall buyumlar savdosi rivojlangan.

Eftaliylar o'z davrining eng kuchli otliq armiyalaridan biriga ega bo'lishgan.

Ularning harbiy strategiyalari ko'chmanchi jang san'ati, chaqqon hujumlar va yengil zirhlangan suvoriy qo'shnlardan iborat edi. Ular shuningdek, o'zlaridan kuchsizroq davlatlarni vassallarga aylantirib, harbiy ittifoqlar tuzganlar.

1. Eftaliylar davrida buddizm, zardushtiylik va mahalliy dinlar birga yashagan. Arxeologik topilmalarga ko'ra, eftaliylar Hindiston va Xitoy madaniyatidan ta'sirlangan bo'lib, ularning tangalarida buddaviy tasvirlar uchraydi. Bundan tashqari, ular fors yozuvini va mahalliy hind-sanskrit yozuvlarini qabul qilishgan.

Eftaliylar o'z davrining eng yirik davlatlari – Sosoniylar imperiyasi, Gupta imperiyasi va Xitoy bilan harbiy va diplomatik aloqalar o'rnatgan.

Dastlab eftaliylar Sosoniylar bilan yaxshi munosabatda bo'lishgan. Ammo V asr o'rtalarida ular Sosoniylarga qarshi urush boshlagan va 484-yilda Sosoniy shohi Peroz I qo'shinlarini tor-mor qilgan. Natijada, Sosoniylar ma'lum vaqtga qadar eftaliylar hukmronligini tan olishga majbur bo'lishgan.

Hindiston shimoliga harbiy yurishlar eftaliylar uchun katta ahamiyat kasb etgan. Toroman va uning vorislari Gupta imperiyasini zaiflashtirib, Hindiston shimolida o'z hukmronligini o'rnatishgan. Ammo keyinchalik hind knyazliklari ularga qarshi kurash olib borgan va eftaliylarning Hindistondagi ta'siri kamaygan.

VI asrning ikkinchi yarmida Turk xoqonligi kuchayib, eftaliylar hududlariga tahdid sola boshladi. 557-yilda Turk xoqoni Istami va Sosoniylar shohi Xusrav I Anushirvon eftaliylarni tor-mor etib, ularning davlatini butunlay yo'q qilishdi.

Eftaliylarning inqirozi bir necha sabablar bilan bog'liq:

Eftaliylar davlatining keng hududlarga ega bo'lishi ularning boshqaruv tizimini murakkablashtirgan. Mahalliy hokimlar markaziy hukumatga bo'ysunmay, o'z mustaqilligini e'lon qilishga intila boshlagan.

Turk xoqonligi va Sosoniylar eftaliylarning eng katta dushmanlari edi. Ularning qo'shma harakatlari natijasida eftaliylar kuchsizlanib, davlat parchalanib ketdi.

Buyuk Ipak yo'lidagi muhim shaharlarni boy berish eftaliylar iqtisodiy qudratining pasayishiga olib keldi. Bu esa ularning harbiy salohiyatiga ham ta'sir ko'rsatdi.

Eftaliylar davlati qisqa vaqt davomida bo'lsa-da, Markaziy Osiyo, Eron va Hindiston tarixida katta iz qoldirdi. Ular nafaqat harbiy jihatdan kuchli davlat bo'lgan, balki savdo, madaniyat va diplomatiya sohalarida ham katta ta'sir ko'rsatgan. Ularning qudrati VI asrda Turk xoqonligi va Sosoniylar tomonidan tor-mor etilgan bo'lsa-da, eftaliy qabilalari keyinchalik boshqa turkiy va eroniy xalqlar tarkibiga singib ketdi.

REFERENCES

1. Srojeva, G. (2025). MIRZO MUHAMMAD HAYDARNING "TARIXI RASHIDIY" ASARIDA O'RTA OSIYO TARIXINI O'RGANISHDA MUHIM MANBA SIFATIDA. *Modern Science and Research*, 4(1), 531-539.

2. Srojeva, G., & Ormonova, M. (2025). BUXORO SHAHRIDAGI ARK QO'RG'ONI, SITORAI MOHI XOSA, XO'JA SAROY ME'MORIY YODGORLIKLARI. *Modern Science and Research*, 4(1), 533-544.
3. Srojeva, G. (2024). Solutions, Results And Problems Of Reforms In The Field Of Education. *Modern Science and Research*, 3(1), 782-788.
4. Srojeva, G. (2023). Lower Zarafshan Oasis Tourism Opportunities. *Modern Science and Research*, 2(10), 199-204.
5. Srojeva, G. (2024). EFFECTIVE FORMS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION AND EDUCATIONAL WORK IN A PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION. *Modern Science and Research*, 3(2), 247-253.
6. Srojeva, G. (2024). Strengthening The Material And Technical Base Of Preschool Education And Training Institutions. *Modern Science and Research*, 3(2), 673-681.
7. Srojeva, G. (2024). The Canadian Economy During The Global Economic Crisis. *Modern Science and Research*, 3(2), 57-63.
8. Srojeva, G. (2024). International Cooperation In The Field Of Education. *Modern Science and Research*, 3(2), 1041-1050.
9. Vahobovna, S. G. (2023). Quyi Zarafshon Vohasi Turizm Imkoniyatlari.
10. Srojeva, G. (2024). Attention Paid To Preschool Educational Institutions In New Uzbekistan. *Modern Science and Research*, 3(2), 258-266.
11. Srojeva, G. (2023). Continuity In Education-Chief Mezon. *Modern Science and Research*, 2(12), 834-839.
12. Gulbahor, S. (2023). Continuity In Education-Chief Mezon. *Modern Science and Research*, 2, 834-839.
13. Vahobovna, S. G. (2024). Canada during the world economic crisis of 1929-1933. *Ta'Lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnali*, 4(4), 48-54.
14. Vahobovna, S. G. (2024). Role of Preschool Educational Institutions in Education of a Perfect Person. *European Journal Of Innovation In Nonformal Education*, 4(3), 208-214.
15. Srojeva, G. (2024). 1929-1932-YILLARDAGI JAHON IQTISODIY INQIROZI DAVRIDA YAPONIYA. *Nrj*, 1(2), 118-128.
16. Vahobovna, S. G. (2024). XX ASR BOSHLARIDA XITONING YAPON AGRESSIVASIGA QARSHI KURASHI. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 4(5), 264-273.
17. Vahobovna, S. G. (2024). XX ASR BOSHLARIDA XITONING YAPON AGRESSIVASIGA QARSHI KURASHI. *International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING*, 5(2), 723-728.

18. Vahobovna, S. G. (2024). YANGI O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM-TARBIYA MUASSASALARIGA QARATILAYATGAN E'TIBOR.
19. Vahobovna, S. G. (2024). JAHON IQTISODIY INQIROZI DAVRIDA KANADA IQTISODIYOTI.
20. Srojeva, G. (2024). TA'LIM SOHASIDA XALQARO HAMKORLIK.
21. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM-TARBIYA MUASSASALARI MODDIY TEXNIKA BAZASINI MUSTAHKAMLASH.
22. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA VA MA'RIFIY ISHLARNING SAMARALI SHAKLLARI.
23. Vahobovna, S. G. (2023). TA'LIMDA UZVIYLIK-BOSH ME'ZON.
24. Srojeva, G. (2024). SHAYBONIYLAR SULOLASI DAVRIDA BUXORO XONLIGIDA IQTISODIY O'ZGARISHLAR VA IQTISODIYOTDA XALQARO MUNOSABATLAR. *Modern Science and Research*, 3(12), 895-903.
25. Vahobovna, S. G. (2024). Formation of the Uzbek Nation and Shaibani State in Abulkhairkhan's Dashti Kipchak. *Miasto Przyszłości*, 53, 1218-1219.
26. Srojeva, G. (2024). XX-ASRNING 30-YILLARIDA OSIYO MAMLAKATLARI. *Modern Science and Research*, 3(6).
27. Vahobovna, S. G. (2024). XX-ASRNING 30-YILLARIDA OSIYO MAMLAKATLARI.
28. Vahobovna, S. G. (2024). TALIM SOHASIDAGI ISLOHATLAR ECHIMI, NATIJALARI VA MUAMMOLARI.
29. Vahobovna, S. G. (2024). O'zbekiston Olimlaring Inson Falsafasi Haqidagi Qarashlari. *Journal of Innovation in Volume*, 2(8).
30. Vahobovna, S. G. (2024). O'zbekiston Olimlaring Inson Falsafasi Haqidagi Qarashlari. *Journal of Innovation in Volume*, 2(8).
31. Srojeva, G. (2025). BO'RIBOY AHMEDOVNING "TARIXDAN SABOQLAR" ASARIDA SHAYBONIYLAR DAVRI TARIXINING O'RGANILISHI. *Modern Science and Research*, 4(2), 1227-1236.
32. Srojeva, G., & Idiyeva, S. (2025). MANG'ITLAR SULOLASINING BUXORO AMIRLIGIDA HOKIMIYATNI EGALLASHI VA MANG'ITLAR DAVRIDA AMIRLIKDAGI IJTIMOY-IQTISODIY MADANIY HAYOT. *Modern Science and Research*, 4(2), 830-836.
33. Haqqulov, M. Y. O. G. L. (2022). Markaziy Osiyoda ilk diplomatik munosabatlar tarixi. *Science and Education*, 3(10), 385-389.

34. Yunusovich, H. M. (2024). Experiences Related to the Fine Fiber Cotton of Uzbekistan during the Years of Soviet Authority. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(9), 129-132.
35. Yunusovich, H. M. (2024). The Formation, Development and Role of the High Seljuk Empire Founded by the Turkic Peoples in the Islamic World. *Miasto Przyszłości*, 53, 956-959.
36. Haqqulov, M. (2024). O 'RTA OSIYO XALQLARINING OZODLIK ORZUSI BO'LGAN "TURKISTON MUXTORIYATI". *Modern Science and Research*, 3(12), 609-613.
37. Haqqulov, M. (2025). USMONIYLAR IMPERIYASINING TASHKIL TOPISH TARIXI. *Modern Science and Research*, 4(1), 663-672.
38. Haqqulov, M. (2024). TURKISTON OZODLIGINING JARCHILARI. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(11), 154-159.
39. Gulyamov, A., Srojeva, G., & Haqqulov, M. (2025). O 'RTA OSIYO OLIMLARINING KARTOGRAFIK MEROSI. *Modern Science and Research*, 4(1), 221-227.
40. Xakkulov, M., & Kosimov, U. (2025). HISTORY OF MILITARY WORK IN THE EMIRATE OF BUKHARA. *Journal of universal science research*, 3(1 (Special issue)), 319-325.
41. Gulyamov, A., Srojeva, G., & Haqqulov, M. (2025). BUXORO OCHILGAN MUZEYLARNING TASHKIL TOPISH TARIXI. *Modern Science and Research*, 4(1), 248-256.
42. Srojeva, G., Gulyamov, A., & Haqqulov, M. (2025). XVII ASRDA BUXORODA ABDULAZIZXON MADRASASINING QURILISHI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI. *Modern Science and Research*, 4(1), 471-478.
43. Haqqulov, M., & Sadulloyeva, M. (2025). IMOM BUXORIYNING "AL-JOME'AS SAHIH" ILMIY AHAMIYATI. *Modern Science and Research*, 4(2), 472-476.
44. Haqqulov, M. (2025). YANGI DAVRDA AVSTRIYA (GABSBURGLAR) IMPERIYASINING IJTIMOY-SIYOSIY HAYOTI (XVI-XVIII ASRLAR). *Modern Science and Research*, 4(2), 834-842.
45. Xakkulov, M., & Kosimov, U. (2025). HISTORY OF MILITARY WORK IN THE EMIRATE OF BUKHARA. *Journal of universal science research*, 3(1 (Special issue)), 319-325.
46. Gulyamov, A. A. (2024). JAMIYATIMIZNING IJTIMOY-IQTISODIY, MA'NAVIY-MADANIY SOHALARIDA OILANING ROLI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 36(2), 149-153.

47. Azizovich, G. A. (2024). Trade Relations of Population in Bukhara Emirate, Shariah Rules and Regulations in Commercial Affairs, Partnership Relations. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(9), 189-194.
48. Azizovich, G. A. (2024). Family-Marriage and Inheritance Relations of the Population in the Bukhara Emirate. *Miasto Przyszłości*, 53, 964-969.
49. Gulyamov, A. (2024). BUXORO MUZEYNING TASHKIL TOPISHI TARIXI. *Modern Science and Research*, 3(12), 659-667.
50. Gulyamov, A., Srojeva, G., & Haqqulov, M. (2025). BUXORO OCHILGAN MUZEYLARNING TASHKIL TOPISH TARIXI. *Modern Science and Research*, 4(1), 248-256.
51. Gulyamov, A., Srojeva, G., & Haqqulov, M. (2025). O 'RTA OSIYO OLIMLARINING KARTOGRAFIK MEROSI. *Modern Science and Research*, 4(1), 221-227.
52. Srojeva, G., Gulyamov, A., & Haqqulov, M. (2025). XVII ASRDA BUXORODA ABDULAZIZXON MADRASASINING QURILISHI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI. *Modern Science and Research*, 4(1), 471-478.
53. Gulyamov, A., & Ashurov, D. (2025). CHANGES IN THE LIFE OF THE WORLD'S COUNTRIES AFTER WORLD WAR II. *Journal of universal science research*, 3(1 (Special issue)), 333-341.
54. Gulyamov, A. (2025). MANG 'ITLAR SULOLASI DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI, TUZUMI VA ICHKI SIYOSATI. *Modern Science and Research*, 4(1), 790-798.
55. Gulyamov, A., & Xamidova, R. (2025). ABU RAYHON BERUNIY BUYUK QOMUSIY OLIM. *Modern Science and Research*, 4(2), 758-766.
56. Gulyamov, A. (2025). BUXORO AMIRLIGIDA ISTIQOMAT QILGAN MILLIY-ETNIK GURUHLAR. *Modern Science and Research*, 4(2), 1020-1028
57. Sayfutdinov F., & Sharipov D. (2025). CENTRAL ASIAN INTEGRATION: HISTORICAL DEVELOPMENT AND PROSPECTS. *Journal of Universal Science Research*, 3(1(Special issue), 300–304. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/universal-scientific-research/article/view/65623>
58. Ilniyazovich, S. F. (2023). RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TARIX FANINI O'QITISHDAGI AHAMIYATI.
59. Ilniyoz o'g'li, S. F. (2023). ETNOGRAFIK TADQIQOTLARDA QORAQALPOQ XALQINING YORITILISHI.
60. Ilniyazovich, S. F. (2024). The Formation of Preliminary Knowledge about the People of Karakalpak. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(3), 149-155.

61. Sayfutdinov, F. (2024). BUXORO AMIRLIGINING QURILISH TARIXI: MADANIY VA ARXITEKTURA TARAQQIYOTI MEROSI. *Modern Science and Research*, 3(12), 852-858.
62. Sayfutdinov Feruz Ilniyoz o'g'li. (2023). XX ASR 2-YARMI XXI ASR BOSHLARI ZARAFSHON VOHASIDA ETNOSLARARO MUNOSABATLAR. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(9), 1